

УДК 343.985:343.62

П.Є. Антонюк, кандидат юридичних наук,
професор кафедри криміналістики та судової
медицини Національної академії внутрішніх справ

ЩОДО ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУДОВО-МЕДИЧНОГО ЕКСПЕРТА

Розглянуто суть поняття професійної компетентності судово-медичного експерта, її складових елементів. Доведено важливість безперервності процесу професійної самоосвіти для формування судово-медичного експертного мислення та набуття експертного досвіду. Визначено місце професійної компетентності у структурі кваліфікаційної характеристики фахівця державної спеціалізованої установи.

Ключові слова: судово-медична експертиза, компетенція, професійна компетентність, судово-медичне експертне мислення, експертний досвід, професійна самоосвіта.

Рассмотрена суть понятия профессиональной компетентности судебно-медицинского эксперта, ее составляющих элементов. Доказана важность непрерывности процесса профессионального самообразования для формирования судебно-медицинского экспертного мышления и приобретения экспертного опыта. Определено место профессиональной компетентности в структуре квалификационной характеристики специалиста государственного специализированного учреждения.

We consider the essence of the concept of professional competence of a forensic expert, its constituent elements. It proved the importance of the continuity of the process for the formation of professional self forensic expert thinking and the acquisition of expertise. The place of professional competence in the structure of professional qualification characteristics of State specialized agency.

Судово-медична експертиза — самостійний клас судових експертиз, які проводять із застосуванням спеціальних знань матеріальних об'єктів, що містять інформацію про обставини справи, яка перебуває у провадженні органів досудового розслідування або суду [1].

Хоча медична експертиза і не згадується разом з іншими видами (підвидами) експертизи в наказі Міністерства юстиції України від 08.10.98 р. № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» [2], який є важливим нормативним документом при визначенні сфери спеціальних знань, кола та меж компетенції певного фахівця, особливе її місце в процесі забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, спрямованою на максимальне використання досягнень науки і техніки, визначається нормами Закону України від 25.02.94 р. «Про судову експертизу» [3]. Так, у ст. 7 зазначеного

Закону законодавець встановлює обмеження щодо здійснення судово-експертної діяльності, пов'язаної з проведенням судово-медичних експертиз, наділяючи такими повноваженнями виключно державні спеціалізовані установи.

Згідно із наказом МОЗ України від 17.01.95 р. № 6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» до компетенції судової експертизи належать:

- експертиза трупів у випадках насильницької смерті;
- експертиза трупів при підозрі застосування насилля або з інших обставин, що обумовлюють необхідність такої експертизи;
- експертиза потерпілих, обвинувачених та інших осіб;
- експертиза речових доказів;
- експертиза за матеріалами кримінальних і цивільних справ.

Наказом встановлено також певні кваліфікаційні вимоги щодо фахівців державних установ судово-медичної експертизи: наявність вищої медичної (фармацевтичної) освіти, проходження спеціальної підготовки з проведення судово-медичних експертиз та отримання сертифіката на звання судово-медичного експерта [1].

Значення суті та ролі професійної діяльності судово-медичного експерта зумовлено вагомістю його висновку для потреб правосуддя, що є процесуальним джерелом доказів і має відповідати певним критеріям: впливати з матеріалів дослідження, бути достовірним, допустимим, науково обґрунтованим тощо.

Проведення кваліфікованого експертного дослідження та формування правильного висновку за його результатами можливі лише за наявності в експерта відповідних наукових, технічних та інших спеціальних (у тому числі правових) знань і досвіду роботи.

Особливість судово-медичної експертної діяльності зумовлена не лише особливостями галузі спеціальних знань судового експерта — медичної науки, а й розмаїттям об'єктів дослідження судово-медичної експертизи, що визначають межі її компетенції та критерії професійно значущих компетентностей судово-медичного експерта, ступінь розвитку яких зумовлює його загальну професійну компетентність.

Суть категорій компетенції та компетентності судового експерта, їх співвідношення розглянуто у працях Т.В. Авер'янової, В.Д. Арсеньєва, Р.С. Белкіна, В.І. Гончаренка, Н.І. Клименко, О.Р. Росинської, М.Я. Сєгая, В.Ю. Шепітька, А.Р. Шляхова, М.Г. Щербаковського та ін.

У теорії судової експертизи компетентність розглядають як суб'єктивну якість експерта, яка відображає готовність (здатність) експерта до практичного проведення експертних досліджень. Поняття компетентності розглядають на трьох рівнях [4].

Базова компетентність експерта — це рівень компетентності, який визначає здатність експерта самостійно вирішувати доручене йому коло питань, опираючись на сукупність знань, отриманих у процесі його професійної спеціальної освіти, а також знань і вмінь з експертної спеціальності, набутих під час підготовки до атестації його як судового експерта. Крім професійних знань, базова компетентність експерта передбачає ще й наявність у нього правових знань.

Особиста компетентність експерта характеризується сукупністю спеціальних знань, вмінь і навичок, що зумовлює ступінь повноти знаходження в об'єктах дослі-

дження ознак і властивостей та перетворення їх на доказову інформацію, потрібну для всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування або суду. Тобто особиста компетентність експерта характеризується його здатністю вирішувати складні та нетипові завдання, рівень її зростає в процесі професійної судово-експертної діяльності експерта. Часто-густо особиста компетентність експерта, який має великий досвід роботи, перевищує базову компетентність.

У сучасних умовах під професійною компетентністю судово-медичного експерта слід розуміти сукупність [5]:

1) уявлень про:

- процесуальні засади призначення та проведення судово-медичної експертизи, принципи, структуру та організацію діяльності судово-медичної служби України;
- способи і методи дослідження об'єктів судово-медичної експертизи, їх діагностичні можливості, судово-медичні підрозділи, де ці дослідження можуть бути проведені;
- механізми утворення та розрізні особливості ушкоджень за різних видів зовнішнього впливу на людину, екстремальні стани і патологічні процеси;
- професійні та професійно-посадові правопорушення медичних працівників і відповідальність за їх вчинення;
- особливості проведення судово-медичної експертизи під час розслідування так званих лікарських справ;

2) знань:

- правових та організаційних аспектів діяльності лікаря у разі залучення його до участі у процесуальних діях як спеціаліста або експерта, прав, обов'язків і відповідальності, що виникають у нього у зв'язку з цим;
- юридичних і медичних аспектів констатації смерті людини, встановлення її причин і зв'язків з попередніми подіями;
- порядку і методик огляду трупа на місці виявлення, особливостей його залежно від категорії, роду та виду смерті;
- способів і методик виявлення речових доказів біологічного походження, правил їх вилучення, упаковки та направлення для подальшого експертного дослідження;
- порядку проведення та методик судово-медичного огляду живих осіб з метою фіксації наявності ушкоджень і встановлення ступеня тяжкості заподіяної шкоди їхньому здоров'ю, а також у зв'язку із вчиненням злочинів проти статевої недоторканості та статевої свободи особистості;
- організаційно-методичних вимог до проведення медичного огляду для встановлення факту вживання алкоголю, наркотичних і психотропних речовин, спричиненого ними стану сп'яніння;
- принципів трактування результатів лабораторних досліджень об'єктів судово-медичної експертизи;
- вимог, що пред'являються до документального оформлення проведення судово-медичної експертизи;

3) вміння надати допомогу працівникам правоохоронних органів у формулюванні питань, які мають бути вирішені за допомогою судово-медичної експертизи, а також консультацію у межах своїх спеціальних знань;

4) навичок щодо:

- системного експертного аналізу обставин події, медичних документів і відомостей медичного характеру, наявних у матеріалах справи;
- опису патоморфологічних змін і ушкоджень, вирішення (орієнтовно) питання про прижиттєве (посмертне) їх утворення, давність, послідовність і механізм виникнення, здатності людини після отримання травми або розвитку патологічного стану виконувати активні цілеспрямовані дії;
- встановлення ступеня тяжкості заподіяної ушкодженнями шкоди здоров'ю;
- опису посмертних змін і орієнтовного судження за ними про давність настання смерті;
- формулювання судово-медичного діагнозу і складання висновків (висновку) експерта.

Зрозуміло, що досягти мінімально достатнього рівня професійної компетентності у будь-якому виді суспільної діяльності неможливо виключно в процесі навчання. Особливість судово-експертної діяльності, соціальна значущість її результатів — висновків експерта — ставить на особливе місце в структурі професійної компетентності судового експерта таку її складову, як наявність досвіду роботи, так званого експертного досвіду — складної психологічної структури, що характеризує індивідуально-особистісні якості судового експерта та у поєднанні зі спеціальними знаннями, вміннями та навичками їх застосування становить індивідуальну професійну компетентність певного судового експерта. З огляду на існування такого явища, як судово-медична казуїстика, наявність експертного досвіду саме для судово-медичного експерта набуває особливого значення [6].

Водночас набуття експертного досвіду неможливе без експертного мислення — індивідуальної особливості, що ґрунтується на розумінні законів формальної логіки, можливостей застосування загальноновідомих методів пізнання об'єктивної дійсності та вмінні розмежувати інтуїтивні відчуття від науково обґрунтованих знань під час формування внутрішнього переконання у межах вирішення експертного завдання.

Проте для судово-медичного експерта наявності лише експертного мислення недостатньо — особливість його діяльності потребує наявності саме судово-медичного експертного мислення як однієї з форм клінічного лікарського мислення.

За медично-енциклопедичним визначенням клінічне лікарське мислення — це своєрідна розумова діяльність лікаря, що передбачає особливі форми аналізу, пов'язані з необхідністю співвідношення загальної картини хвороби з виявленим симптомокомплексом захворювання, а також швидке та своєчасне прийняття рішення про природу захворювання, виходячи з єдності свідомих і несвідомих, логічних та інтуїтивних компонентів досвіду.

Розглядаючи судово-медичне експертне мислення як форму клінічного лікарського мислення, слід зазначити його відмінну особливість, зумовлену спеціальним об'єктом дослідження у межах діагностичного процесу в судово-медичній діяльності: діагностика травми (захворювання), встановлення властивостей травмуючого об'єкта, умов і механізму його впливу, ідентифікація особи людини, визначення давнини настання смерті, умов посмертного періоду тощо. Для вирішення цих завдань експертний процес мислення (на противагу клінічному) потребує чіткого розмежування свідомих і несвідомих, логічних та інтуїтивних компонентів дос-

віду. На відміну від клінічного мислення, яке для пізнання істини припускає пробне лікування, логічний аналіз під час проведення експертизи має спиратися виключно на об'єктивно встановлені факти. При цьому інтуїтивний досвід не може застосовуватися, проте його враховують лише при вирішенні альтернативних завдань. Так, експертна практика свідчить, що судово-медичні експерти з великим стажем роботи дозволяють собі аргументувати висновки саме з огляду на багаторічний досвід експертної діяльності, що, безумовно, має суб'єктивний (інтуїтивний) характер і не є експертним доказом. Отже, саме судово-медичне експертне мислення забезпечує розуміння експертом неприпустимості підміни об'єктивних доказів існування того чи іншого факту інтуїтивним переконанням.

Важливим аспектом судово-медичного експертного мислення є не лише процедура його формування упродовж здобуття експертом професійної спеціальної освіти (медичної чи фармацевтичної), але й потреба в його постійному вдосконаленні як у процесі набуття експертного досвіду, так і шляхом безперервного професійного саморозвитку та самоосвіти.

Колосальне розширення інформаційного простору, зумовлене науково-технічним прогресом, унеможливорює засвоєння особою на глибинному рівні всіх накопичених знань навіть в одній певній галузі. Ця обставина змінює підхід до професійної кваліфікації судово-медичного експерта, суттєво підвищуючи значення професійної компетентності — конкретних вмінь застосовувати отримані знання.

Таким чином, основними складовими професійної компетентності сучасного судово-медичного експерта слід вважати судово-медичне експертне мислення (формується у результаті набуття професійних і спеціальних знань) та експертний досвід (набувається у процесі професійної діяльності з використання професійних і спеціальних знань).

З огляду на те, що формування судово-медичного експертного мислення відбувається під час навчання майбутніх судово-медичних експертів у вищих навчальних закладах, основним завданням кафедр судової медицини є забезпечення безперервності, етапності, наслідування та певної уніфікації освітнього процесу, спрямованого на формування та розвиток в осіб, що навчаються, виключно необхідних професійних кваліфікацій.

Складові професійної компетентності судово-медичного експерта у поєднанні з професійною компетенцією визначають вимоги кваліфікаційної характеристики фахівця державної спеціалізованої установи — судово-медичного експерта, відображені у відповідних нормативних актах.

Отже, кожний судово-медичний експерт, здобувши професійну освіту, здійснюючи професійну діяльність та набуваючи експертний досвід, має прагнути до саморозвитку та самовдосконалення із забезпеченням повного та чіткого самоконтролю не лише за проведенням експертного дослідження, а й за його оцінкою та оформленням висновків [7].

Запропонований підхід до професійної компетентності судово-медичного експерта можливий у разі створення єдиного наукового, практичного та теоретичного простору, що забезпечить безперервність професійної самоосвіти.

Список використаної літератури

1. *Інструкція* про проведення судово-медичної експертизи, затверджена наказом МОЗ України від 17.01.1995 № 6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95>.
2. *Наказ* Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
3. *Закон* України від 25.02.1994 № 4038-XII «Про судову експертизу» : станом на 24 груд. 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
4. *Щербаковский М.Г.* Компетенция и компетентность судебного эксперта / М.Г. Щербаковский, Л.П. Щербаковская // Криминалистика и судебная экспертиза. — 2013. — Вып. 58. — Ч. 2. — С. 95—104.
5. *Буромский И.В.* Формирование профессиональной компетентности врача в области судебной медицины и судебно-медицинской экспертизы в современных условиях : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. мед. наук : спец. 14.00.24 «Судебная медицина» / И.В. Буромский. — М., 2009. — 45 с.
6. *Попов В.Л.* Судебно-медицинская казуистика / В.Л. Попов. — Л. : Медицина, 1991. — 304 с.
7. *Моїсєєв О.М.* Самоконтроль в експертному дослідженні / О.М. Моїсєєв, О.І. Перепічка // Криминалистика и судебная экспертиза. — 2013. — Вып. 58. — Ч. 1. — С. 131—137.